

Tachtig jaar vleermuiswintertellingen: van ringen naar monitoren en beschermen

Gerhard Glas

Beatrixstraat 2, 6824 LR Arnhem, Nederland, e-mail: gerhardglas@kpnmail.nl

Veertig jaar geleden beschreef een collectief van auteurs de aantalsontwikkelingen van een aantal vleermuissoorten in Nederland in een themanummer van *Lutra*: 'De Nederlandse vleermuizen: Bestandsontwikkelingen in winter- en zomerkwartieren' (Daan et al. 1980). Aanleiding was de wettelijke bescherming vanaf 1973 van alle vleermuizen op grond van de Natuurbeschermingswet, terwijl ongeveer gelijktijdig de overheidsfinanciering van vleermuisonderzoek steeds onzekerder werd en daarmee ook de beschikbaarheid van kennis over vleermuizen. Onder betrokkenen groeide het besef van de noodzaak tot meer samenwerking en informatie-uitwisseling. De 'vleermuiswereld' bestond uit medewerkers van twee universitaire onderzoeksgroepen (Rijksuniversiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam), twee overheidsorganisaties op het gebied van natuurbeheer (Rijksinstituut voor Natuurbeheer en Staatsbosbeheer en twee natuurhistorische musea, Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden en het Natuurhistorisch Museum te Maastricht), verder twee groepen vrijwilligers (Zoogdierwerkgroep van de NJN, (A)CJN en 'groevenlopers' van de Studiegroep Onderaardse Kalksteengroeven, onderdeel van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg) en buiten deze organisaties een aantal actueel of voorheen in vleermuizen geïnteresseerden, in totaal circa 40 personen. Uit de beantwoor-

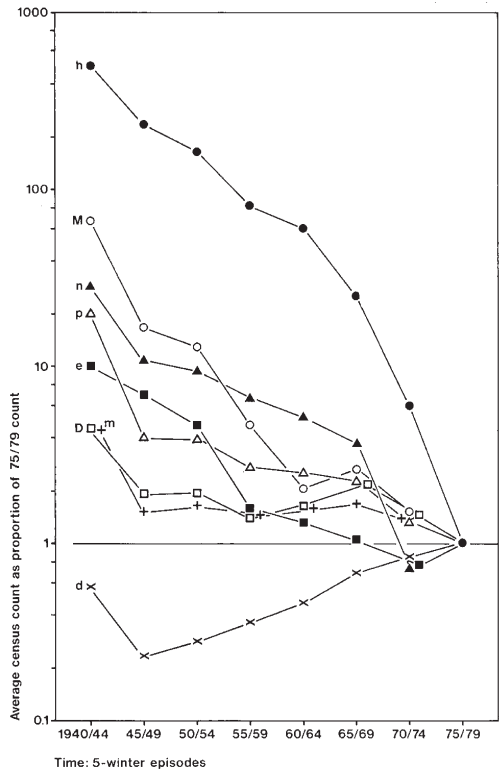
ding van een onder dezen uitgezette enquête bleek ruime steun te bestaan voor het instellen van een coördinatieoverleg. Vertegenwoordigers uit de zes eerstgenoemde groepen vormden in 1976 de Commissie voor Onderzoek en Bescherming van Vleermuizen, die zich aansloot bij de VZZ (nu: Zoogdiervereniging) en uitgebreid werd met deelname vanuit het voor vleermuisbeleid verantwoordelijke Ministerie (Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk). De Commissie adviseerde over uitvoering van de vleermuistellingen en het verlenen van de hiervoor sedert 1973 noodzakelijke ontheffingen. Ook realiseerde de Commissie zich direct dat een beter inzicht in de bestandsontwikkelingen vereist was als onderbouwing van de noodzaak en uitvoering van beschermingsmaatregelen. Besloten werd alle beschikbare gegevens van tellingen bijeen te brengen en te publiceren. Dit resulteerde in genoemd themanummer van *Lutra*, met bijdragen van 17 auteurs, waaronder een concluderend hoofdstuk.

De meeste beschikbare gegevens hadden betrekking op de Zuid-Limburgse mergelgroeven. Een groot deel daarvan was afkomstig uit het ringonderzoek dat werd gestart door de grondlegger van het vleermuisonderzoek in Nederland (L. Bels, 1952) en dat als onderzoek vanuit de vakgroep Zoölogie van de Universiteit van Utrecht werd voortgezet. Nadat het ringen hier in 1957 stopte zijn de "Utrechtse" gegevens nadien meer als tellingen dan als vangsten te zien. Onderzoek vanuit de vakgroep Dierfysiologie van de Univer-

© 2022 Zoogdiervereniging. *Lutra* articles also on the internet: <http://www.zoogdiervereniging.nl>

siteit van Amsterdam, in de periode tussen 1950 en 1970, was gericht op de relatie tussen klimatologie en winterslaap in de groeven en vereiste inventarisaties aan de hand van plattegronden van de groeven. Vele nieuwe plattegronden werden gemaakt door deelnemende medewerkers van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer. De "Amsterdamse" gegevens betroffen enerzijds vollediger inventarisaties, anderzijds liepen de onderzoeken meestal slechts enkele winters, en werden per onderzoek andere groeven onderzocht, waardoor het aantal groeven met lang doorlopende reeksen tellingen beperkt bleef. Slechts ten dele en pas vanaf circa 1965 konden inventarisaties door vrijwilligers, met name van de Zoogdierwerkgroep van de NJN, (A)CJN en de 'groevenlopers', voor aanvullingen zorgen. Van de circa 35 mergelgroeven die beschouwd werden als de op dat moment voor vleermuizen belangrijkste, bleken er van 16 voldoende gegevens voor berekening van een trend voor acht soorten, zij het op basis van gemiddelde aantallen per periode van vijf winters. Leemten in de telreeksen hadden als gevolg dat gegevens van minder mergelgroeven bruikbaar waren voor de trendberekeningen. Onder meer de groeven in het Nederlandse deel van de St. Pieterberg, waar oorspronkelijk de hoogste aantallen vleermuizen werden gevonden, bleven hierdoor buiten beschouwing. De berekeningen op basis van totaalaantallen maakten de significante achteruitgang van 'vroeger' tot 'nu' meteen duidelijk (Daan 1980). De grafiek met logaritmische schaal op basis van deze berekeningen (figuur 1) was een veel geciteerde bron en werd daarmee iconisch.

Voor de vraag of het werkelijk om een landelijke dan wel een regionale trend ging, werd gekeken naar gegevens elders uit het land. Het aantal bekende winterkwartieren buiten de mergelgroeven bleek echter zeer beperkt, wat betreft zowel aantal als geografische spreiding. Het Utrechtse ringonderzoek werd vanaf 1950 uitgebreid naar een aantal gemetselde forten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Staatsbosbeheer en RIVON (voorgan-

Figuur 1. Relatieve aantallen vleermuizen in 16 mergelgroeven, ten opzichte van het overeenkomstige census-gemiddelde voor de winters 1975/1979. h = *Rhinolophus hipposideros*; M = *Myotis myotis*; n = *M. nattereri*; p = *Plecotus* sp.; e = *M. emarginatus*; m = *M. mystacinus*; D = *M. dasycneme*; d = *M. daubentonii* (overgenomen uit Daan 1980).

ger van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer) deden rond 1960 onderzoek naar kasteelkelders en rond 1967 naar ijskelders als winterkwartier. Met daarbij enkele 'toevalsvondsten' waren, buiten de mergelgroeven, niet meer dan 55 objecten bekend als winterkwartier, grotendeels binnen een beperkt gebied in centraal Nederland. Het betrof 17 forten en andere gemetselde verdedigingswerken, een 7-tal kasteelkelders, 21 ijskelders en 8 'overige' objecten, plus twee kort tevoren voor het eerst bezochte betonnen bunkercomplexen. Van langjarige telreeksen was echter alleen sprake bij een deel van de forten. Van kas-

teelkelders en ijskelders waren vrijwel alleen gegevens bekend van kort na de ontdekking. Voor het verkrijgen van recente gegevens werden in de winters van 1977 en 1979 ongeveer 30 objecten opnieuw bezocht. De getalsmatig bescheiden gegevens uit deze drie categorieën objecten ondersteunden de gevonden trends voor de mergelgroeven. In het samenvattende hoofdstuk werd dan ook benadrukt dat de wettelijke bescherming van vleermuizen samen zou moeten gaan met beschermingsmaatregelen. Verder werd gesteld dat kennis uit meer onderzoek nodig was voor de keuze van effectieve maatregelen.

De 17 auteurs van het themanummer vormden rond 1980 ongeveer de helft van alle op dat moment professioneel dan wel als vrijwilliger actief bij vleermuizen, onderzoek en tellingen betrokken personen. Dit aantal nam in de navolgende jaren geleidelijk toe en verschillende van hen, vaak op basis van ervaring opgedaan in de mergelgroeven, ontdekten nieuwe winterkwartieren die veelal ook jaarlijks werden geteld. Ook deze tellingen werden gecoördineerd door de Commissie, inclusief de benodigde ontheffingen. In de winter van 1987 werden buiten de mergelgroeven door 25 'tellingleders' al 140 objecten geteld met meer dan 2000 vleermuizen als totaalresultaat. Een nieuwe impuls was te danken aan de start in 1987 van het Vleermuis-atlasproject (VAP) dat veel nieuwe vleermuiswerkers aantrok voor het verspreidingsonderzoek met behulp van bat-detectors. Ook hiervan gingen velen mee met wintertellingen, deden daar enthousiasme en ervaring op en zorgden ervoor dat meer objecten als winterkwartier bekend werden. Daaronder de eerste speciaal voor de overwintering van vleermuizen nieuwgebouwde vleermuis-kelders, naast bestaande objecten die de oorspronkelijke functie hadden verloren zoals eerder de ijskelders. Vanaf 1990 werden alle wintertellingen gecoördineerd vanuit het bestuur van de Vleermuiswerkgroep Nederland (VLEN), evenals de inmiddels opgeheven Commissie deel uitmakend van de VZZ.

Intussen nam uit oogpunt van natuurbeleid de behoefte toe aan beter inzicht in de actuele verspreiding en aantalsontwikkelingen van plant- en diersoorten. Zo werd de populatieontwikkeling van overwinterende vleermuizen in de mergelgroeven van Zuid-Limburg nog eens in kaart gebracht (Weinreich & Oude Voshaar 1987). Naast de Nationale Databank Flora en Fauna voor verspreidingsgegevens leidden deze ontwikkelingen tot afspraken met soortenorganisaties, zoals de VZZ over monitoring-projecten voor bepaalde soorten en soortgroepen. Na een vooronderzoek, o.a. naar de geschiktheid van de wintertellingen als instrument voor aantalsmonitoring en eventueel verspreidingsmonitoring (de Wijs 1995) leidde dit tot het project Zoogdiermonitoring als opdracht van verschillende overheden, waaronder het Ministerie van LNV, aan de VZZ. Uit het invoeren en analyseren van de tot 1995 uitgevoerde wintertellingen werd bepaald dat de gegevens vanaf de winter van 1986 als startjaar van de monitoring konden gelden. Ingevolge deze opdracht nam het bureau van de VZZ de organisatie van de wintertellingen over. De inmiddels ingeburgerde werkwijze van 'getrapte' coördinatie via de diverse ontstane provinciale zoogdier- en vleermuiswerkgroepen bleef gehandhaafd. Wel werd een wat strakker protocol vastgesteld voor het uitvoeren van de wintertellingen, met onder meer een beter begrensde telperiode. Ook werden bij elkaar gelegen gebouwen die voorheen als één complex en object werden beschouwd, maar niet altijd alle werden geteld, voor de vergelijkbaarheid van de tellingen alle als aparte objecten genummerd. Verder wordt sindsdien fotografisch bewijs gevraagd voor zeldzame soorten die voor het eerst in een object worden aangetroffen. In mergelgroeven gaat het om hoefijzerneuzen, Bechsteins vleermuis, grijze grootoorvleermuis en mopsvleermuis. Buiten de groeven gaat het bovendien om vale vleermuis, ingekorven vleermuis en meervleermuis.

Kwamen de wintertellingen van vleermuizen tot het eind van de jaren 1960 vooral voort uit het wetenschappelijke ringonder-

zoek in de mergelgroeven aan trekgedrag en aan de fysiologie van winterslaap, in de daarop volgende decennia kreeg men ook vanuit het natuurbeleid steeds meer aandacht voor aantalsmonitoring, trends en beschermingsmaatregelen. Inmiddels is de natuurtoets, waarbij te verwachten effecten op de in het gebied voorkomende beschermde flora en fauna van een ingreep worden getoetst aan de Wet natuurbescherming, verplichte kost voor de projectontwikkelaar. Dit gaat ook gepaard met meer kennis over en ervaring met vleermuizen bij onderzoeksbureaus. Met de decentralisering van het Rijksnatuurbeleid naar de provincies zien we ook daar de belangstelling toenemen voor monitoring van vleermuizen. En ook in het Europese netwerk van beschermde natuurgebieden Natura 2000 is er toenemende aandacht voor vleermuisfuncties, waaronder zwermen en overwintering, en voor de bescherming en ontwikkeling daarvan. Jaarlijkse monitoring is en blijft een essentieel middel om deze bescherming vorm te geven.

Nu, veertig jaar na het themanummer uit 1980, is in de winter van 2020 door toen nog onvoorstelbare aantallen telleiders en medetellers, in toen nog onvoorstelbare aantallen objecten (inclusief mergelgroeven) bij elkaar, het toen onvoorstelbare aantal van bijna 20.000 winterslapende vleermuizen geteld.

Gebleven is het enthousiasme voor deze vorm van vleermuisonderzoek, gebleven is ook het zoeken van verklaringen voor de veranderingen in de telresultaten.

Dankwoord: Mijn dank gaat uit naar Dr. A.M. Voûte voor zijn hulp bij het reconstrueren van de geschiedenis tot circa het midden van de jaren 1990.

Literatuur

- Bels, L. 1952. Fifteen years of bat banding in the Netherlands. Publicatie Natuurhistorisch Genootschap Limburg 5: 1-99.
- Daan, S. 1980. Long term changes in bat populations in the Netherlands: a summary. In: S. Daan, G.H. Glas & A.M. Voûte (eds). Lutra 22 (1-3): 95-105.
- Daan, S., G.H. Glas & A.M. Voûte et al. (red.) 1980. De Nederlandse vleermuizen: Bestandsontwikkelingen in winter- en zomerkwartieren. Lutra 22 (1-3).
- de Wijs, R. 1985. Zoogdiermonitoring. Zoogdier 6 (1): 22-26.
- Weinreich J.A. & J.H. Oude Voshaar 1987. Populatieontwikkeling van overwinterende vleermuizen in de mergelgroeven van Zuid-Limburg (1943-1987): 1-62. Rapport 87/13. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Arnhem, Nederland.

Ontvangen: 21 februari 2021

Geaccepteerd: 25 augustus 2021